

Kurdiyat

Yıl/Sal/Year: 2020
Sayı/Hejmar/Issue: 2
e-ISSN 2717-8315
Sayfa/Page: 23-37

Article Types / Makale Türü: Research Article /
Araştırma Makalesi
Received / Makale Geliş Tarihi: 23.10.2020
Accepted / Kabul Tarihi: 21.11.2020
Xwedekara Doktorayê li Zanîngeha Bîngolê,
Enstîtuya Zimanên Zindî, Şaxa Makezanista
Ziman û Edebîyata Kurdî, Bingol, Turkiye
zelalzeref@yahoo.com
Orcid id: 0000-0002-6281-438X
DOI: 10.5281/zenodo.4309756

Atf: Polat. L. (2020). "Dualîzma "Aqil" û "Işq"ê
Di Dîwana Melayê Cizîrî Da", Kurdiyat, 2, 23-37.
Citation: Polat. L. (2020). "The Dualism Of
Mind And Love In The Divan By Melayê Cizîrî",
Kurdiyat, 2, 23-37.

Dualîzma "Aqil" û "Işq"ê di Dîwana Melayê Cizîrî da

Leyla POLAT

Puxte

Problematîka esasî ya dualîzmê şîûr e ku li gorî dualîzmê însan ji du pêkhatayan pêk tê ku ne mimkun e li hev bîn reduktekirin. Di gengeşeyên dualîzmê da ev du pêkhatê li ser hin diyardeyên dijber ava bûne; aqil û işq, jin û mêr, made û giyan, başî û xerabî çend mînak in ji wan dijberîyan. Famkirina ji dinyayê, xwegîhandina zanîne ya hebûna xwe û ya Xwedayî, têgihîştina ji دنیا û axretê her dem hem problematîkên felsefe û zanistê ne hem jî yên dînan in. Dualîzm bi metoda hevsengîya dijberîyan dide dû bersivên van pirsan. Digel dualîzmê "tesewif" jî vê yekê pêk tîne û li gorî felsefeya tesewifê jî di têgihîştina însên a ji xwe û ji dinyayê da du rê mimkun in. Însan yan bi aqilê xwe yan bi dilê xwe ji dinyayê fam dike û emelên xwe li gorî wan pêk tîne. Rengvedanên dualîzmê û tesewifê di edebîyata klasîk a Kurdî da jî xwe daye der. Melayê Cizîrî helbestvanê edebîyata Kurdî ya Klasîk, ji alîyê gelek vekoleraan va wek mutesewif tê qebûl kirin. Di vê xebatê da hat mebest kirin ku di Dîwana Melayê Cizîrî da dualîzma aqil û işqê bê diyarkirin. Di beşa ewil da dê derbarê Melayê Cizîrî û mutesewiffiya wî da agahîyeke giştî bê dayîn; di beşa duyem da li gorî riwangehên cihê dualîzm, aqil û işq û di beşa sêyem da jî li gorî agahîyên bidestxistî di Dîwana Melayê Cizîrî da dualîzma aqil û işqê bê hilsengandin.

Bêjeyên Sereke: Melayê Cizîrî, işq, aqil, dualîzm, tesewif

Melayê Cizîri'nin Divan'ında Akıl ve Aşk Dualizmi

Özet

Dualizmin esas problemi bilinçtir ki dualizme göre insan iki temel bileşenden meydana gelmiştir ve bunların birbirlerine indirgenmesi mümkün değildir. Dualizm tartışmalarında bu iki bileşen bazı zıt kavramlar üzerine kurulmuştur; akıl ve aşk, kadın ve erkek, beden ve ruh, iyilik ve kötülük bu zıtlıklara birkaç örnektir. Dünyayı anlamak, bireyin kendisini ve Tanrıyı anlaması bilgisi, dünya ve ahirete dair irfan her zaman için hem felsefenin hem bilimin hem de dinlerin problematiki olmuştur. Dualizm zıtlıkların birlikteliği ilkesi ile bu soruları cevaplamaya çalışır. Dualizmin yanı sıra "tasavvuf" da bu yöntemi kullanmaktadır. Tasavvuf felsefesine göre de insanın kendisini ve dünyayı anlamlandırmasında iki yol mümkündür. İnsan ya akıyla ya da kalbiyle dünyayı anlamlandırmaktadır ve emellerini bunlara göre gerçekleştirmektedir. Dualizmin ve tasavvufun yansımaları Klasik Kürt Edebiyatında da görülmüştür. Klasik Kürt Edebiyatı şairi Melayê Cizîrî, birçok araştırmacı ve uzman tarafından bir mutasavvıf olarak kabul edilmektedir. Bu çalışmada Melayê Cizîrî'nin Diwan'ındaki aşk ve akıl dualizminin belirlenmesi amaçlandı. Birinci bölümde Cizîrî ve mutasavvıflığına yönelik genel bir bilgi verilecek; ikinci bölümde farklı bakış açılarına göre akıl, aşk ve dualizm; üçüncü bölümde ise elde edilen bilgiler ışığında Melayê Cizîrî'nin Divan'ında aşkın ve aklın dualizmi değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Melayê Cizîrî, akıl, aşk, dualizm, tasavvuf

The Dualism Of Mind And Love In The Divan By Melayê Cizîrî

The main question of dualism is consciousness that according to dualism man is made up of two basic components and they cannot be reduced to each other. In dualism debates these two components are based on some opposite concepts; mind and love, woman and man, body and soul, goodness and evil are a few examples of these oppositions. Understanding the world, the knowledge of the individual to understand himself and God and the wisdom about the world and the hereafter have been the problematic of both philosophy, science and religions. Dualism tries to answer these questions with the principle of the unity of oppositions. Besides dualism "sufism" also uses this method. According to the philosophy of sufism, two manners are possible for man to make sense of himself and the world. Man makes sense of the world either with his mind or his heart and realizes his purposes in accordance with them. Reflections of dualism and sufism have also been seen in Classical Kurdish Literature. Classical Kurdish literature poet Melayê Cizîrî is considered as a sufistic by many researchers and experts. In this study it is aimed to determine the dualism of love and consciousness in the poetry of Melayê Cizîrî. In the first part a general information will be given about Cizîrî and his sufism. In the second part mind, love and dualism, in the third part the dualism of love and mind in the poetry of Melayê Cizîrî will be evaluated in the light of the information acquired.

Keywords: Melayê Cizîrî, mind, love, dualism, sufism

Destpêk

Têkilîya aqil û qelbê ji destpêka mirovahîyê heta roja îro bûye babeteke girîng a zanistê, felsefeyê û dîn. Ji Yewnana Antîk Arîstoteles, ji Serdema Ronakbûnê Descartes; ji alim û ramangerên Îslamîst ên wek Farabî, Îbnî Sîna û Mewlana li ser dualîzma aqil û qelbî hûr bûne. Li gorî dualîzmê însan ji du pêkhateyan pêk tê ku ne mimkun e li hev bîn reductekirin. Ew pêkhate jî aqil û qelbin û ramanger, feylesof û aliman hewl dane ku jêderka şûra însan diyar bikin ka ji van du pêkhateyan kîjan navenda şûrê ye. Çunkî problematîka esasî a dualîzmê, şûr e. Aqil û qelb, ev her du çawanîyên însên bi hev ra di têkilîyeke çawa da ne; ji van kîjan tevger û hestên însên diyar dikin, pirsên sereke yê dualîzmê ne. Aqil ne tenê wek çawanîyeke însanan hatiye qebûlkirin a ku fikirîn û muhakemekirinê pêk tîne; di heman demê da aqil ew tişt e ku tevgerên însanan beralî dike û veguherîna civakê û kesan jî biderfet dike. Qebûla pêşîn ew e ku di gerdûnê da tenê însan bi aqilî hatiye xemilandin û xwedî wesfê şîyana fikirînê ye. Felsefeya îdealîst aqilî wek bexşa Xwedayî hildisengîne ku li însên hatiye bexşandin; a materyalîst jî wek taybetîya însên hildisengîne ya ku bi peresînê ra bi pêşveçûye. Dualîzm digel aqilî, di tevgerên însên da “hestkirin/sehkirinê” jî wek erkeke esasî bi cî dike û îdîa dike ku raman û tevgerên însên, yan ji aliyê aqilî va yan jî ji aliyê qelbî va tîn beralîkîrin. Aqil ji bo fikirînê, qelb jî ji bo hestpêkîrin û işqê xwedî erk in. Dualîzm û tesewif li ser vê esasê digihîjin hevdu. Tesewif jî wek dualîzmê qelbî xwedî erk dihesibîne. Li gorî tesewifê şîura însên ne bi aqilê meaş, berevajî bi aqilê mead teşe digire û ancax ew aqil dikare însên nêzî Xwedayî bike. Mirov dikare bibêje ku çavkanîya aqilê maed qelb e û hezkirina Xwedê û xwegihandina bi Xwedê ancax bi wî aqilî mimkun e.

Melayê Cizîrî di qada Edebîyata Kurdî ya Klasîk da wek helbestvanekî mutesewif tî qebûlkirin. Dîwana Melayê Cizîrî ji aliyê hêmaya “işq”ê va bûye babeta gelek xebatan; lê digel işqê Mela di helbestên xwe da “aqil” jî li gorî riwangeha xwe wek tema bi kar anîye. Di vê xebatê da hat mebestkirin ku di bin ronahîya mutesewifîya Mela da dualîzma aqilî û işqê bê hilsengandin û li gorî daneyên ku bê destxistin pêşanîya Mela bê diyarkirin. Ev xebat ji sê beşan pêk tê ku di beşa ewil da derbarê Mela da agahîyeke bi giştî tî dayîn ku bê zanîn şexsîyata Mela û mutesewifîya wî çî bandor li helbestên wî kirine. Di beşa duyem da ahagîyên derbarê dualîzmêda tî dayîn û di binbeşan da jî li gorî hin riwangehan derbarê aqilî û işqê da agahî tî dayîn. Di beşa sêyem da jî di helbestên Mela da şopên işqê û aqilî tî vekolîn û dualîzma aqilî û işqê li ser helbestan tî tetbîqkirin ku ev xebat karibe di vê dualîzma aqilî û işqê da terciha Mela diyar bike.

1. Jîyan û Şexsîyeta Melayê Cizîrî Ya Mitesewif

Li gorî agahîyan navê Melayê Cizîrî yê rasteqîn Molla Ehmed Ibn Molla Muhammed¹ e û ji binemala Botî ye ku eşîrek e Cizîrê ye. Li gorî hin agahîyan jî ji malbata Ensarîyane.² Ji bo jidayîkbûna Mela û çûyîna wî ya li ber rehma Xwedê agahîyên hevpar tunene. Her vekolerekî bi awayekî cuda mesele şîrove kiriye û bi giştî jî helbestên wî gihîştine hin daneyan; lê belê agahîyeke tekûz³ li ber dest nîne. Li gorî agahîyan pêşîyê ji bavê xwe ders girtiye ku bavê wî alimek bûye. Hînî xwendina Qur’anê bûye û hin kitêbên dînî xwendine; piştê li Medreseyên Hekarî, Diyarbekir û Îmadîyeyê perwerdeya zanist û ilmên serdema xwe dîtîye û di 32 salîya xwe da ji Mela Taha îcazet wergirtiye.⁴ Melayê Cizîrî wek mutesewif tî qebûlkirin ku di vê yekê da çavkanîya esasî Dîwana wî ye.

1 Nesim Doru, *Melayê Cizîrî Felsefî ve Tasavvufî Görüşleri*, (Stenbol: Nûbihar, 2016), 13

2 Ayhan Tek, *Melayê Cizîrî Jîyan û Tesîra Edebî Şerha Xezelên Bijartî*, (Stenbol: Nûbihar, 2019), 17

3 Li gorî Mela Ebdulselamê Cizîrî 1567-68 zayîna wî û 1640-41 mirîna wî ye. Li gorî Abdurraman Adak 1567-68 zayîna wî û 1640 mirîna wî ye. Feqî Huseyîn Sagnîç tarîxên 1589- 1664 diyar kirine. Ayhan Tek, H.1040- M.1640 diyar kirine. Qanatê Kurdo tarîxên 1566-1640 diyar kirine. Di hemûyan da jî qala gengeşeyên berfireh hatine kirin.

4 Abdülcélil Bilgin, “Kur’ân’a Divan Durmak Vahyin Renk ve Tonlarının Cizîrî’nin Şiirindeki Nicel Yansımalarına Dair Bir İnceleme”,

Helbestên di Dîwanê da didin der ku Mela hakimê kelam, tesewif û çavkanîyên edebîyata klasîk bûye.⁵ Felsefeya tesewifê piştî Hallacê Mansûr, Tuşterî, û Tirmizî bi awayekî berfireh ji alîyê İbn Erebi û Gazalî va hatiye birêkûpêkkirin. Di vê felsefeyê da meseleyên herî sereke û girîng wahdetu’l-wicûd, merifet û işq e ku li gorî tesewifê her yek bi hebûnê ra têkildar in. Loma jî felsefeya tesewifê li gorî riwangeha xwe hewl dide ku hebûnê û çêbûna wê diyar bike. Melayê Cizîrî jî di Dîwana xwe da felsefeya tesewifê û temayên wek “wahdeta wicûd, wahdeta mutleq, îlmê wahdet, wahdeta sirf, kenza mahfî, heqîqeta muhamedîye, nûra ahmedî, tecellî, mecaz û heqîqet, merifet, işqa mecazî û işqa heqîqî... hwd”⁶ bi awayekî mutesewifane li qelemê xistiye. Nesîm Doru, Melayê Cizîrîyî, ji bo hizr û felsefeya İslamê wek kesekî pir muhîm dinirxîne û dibêje ku Mela di Dîwana xwe da cî dide sê rêbazên felsefeya İslamê ku ew rêbaz Meşâtî, Îşraqî û Felsefeya Tesewifê ne. Mela cara yekem felsefeya tesewifê di forma Kurdî da anîye ziman.⁷

Huwe’l-Ewwel huwe’l-Axir huwe’z-Zahir huwe’l-Batin

Huwe’l-Me’bûdu we’l-Meşhûdu fî kullî’l-huwiyyatî⁸

Li gorî Mela ewel, axir, batin, mabûd û meşhûd jî Xweda ne û ew e yê ku min heyî dike, min xwedî nasname dike. Ev malik diyar dike ku li gorî Mela tenê yekîtîyek heye ku ew jî ya Xwedayî ye û her tişt tezahura wê yekîtîyê ye.

Em têk huwiyyat îh heq îh ism îh ji mesder muşteq îh

Mewhûm û laşey’ mutleq îh ‘eks îh xwûya di ayîne da⁹

Ev malik jî ji bo mutesewifîya Mela mînakek e ku li gorî Mela navê me hemûyan ji masder/makdereki pêk hatiye ku ew jî navê Xwedayî ye û li hember mutleqetîya wî em hemû mewhûm (ferazî) û eks in di neynikeke fanî da.

Mela, di warê zanîn û bawerîya xwe ya derheqê tesewifê da çî qas dilsoz be, di meseleya dualîzma aqilî û işqê da jî fikara xwe eşkere kiriye ku di beşa sêyemda ev meseleyê bi awayekî berfireh bê hilsengandin; lê divê bê gotin ku dualîzma aqilî û işqê di helbestên Mela da xwe dispêrin mutesewifîya wî û di ser felsefeya tesewifê ra maneyê distînin.

2. Dualîzm

Dualîzm, zincîreya fikrên felsefî yên dualî ye. Hemû heyînan li ser esasa dualibûnê hildisen-ginîne. Di zanista felsefeyê da û dînî da ji bo pênasekirina doktrînan tê bikaranîn. Di van doktrînan da du heyînan yan madeyên esas hene û ev heyînan yan made bi gelemperî dijberên hev in. Her yek xwedî nasnameyên fenomenal ên ji hev cihê ne û her du unsûr/pêkhatayên ku wê heyînê pêk tînin li hev nayên reduktekirin. Dualîzm li ser lihevkerinê ava nabe; jiber ku lihevkerinê tê maneya “harmonia”yê (harmozein)¹⁰ ku di dualîzmê da unsûrên serbixwe yên ku heyînê pêk tînin xala esas in.

Ramangerê Yewnan Anaksagoras ê ku berîya mîladê di navbera salên 500-428an da jîyaye,

Mukaddime, 8 (Özel Sayı 1), ö1-ö16, (2017): 2.

5 Ayhan Tek, *Melayê Cizîrî Jîyan û Tesîra Edebî Şerha Xezelên Bijartî*, (Stenbol: Nûbihar, 2019), 25.

6 Nesim Doru, *Melayê Cizîrî Hakikat ve Mecaz Arasında Bir Süffînin Portresi*, (Stenbol: Nûbihar, 2016): 42-43.

7 Nesim Doru, “Berawirdkirina Dîwana Melayê Cizîrî û Dîwana Seyîd Qedrî Haşimî ji Alîyê Hizra Tesewûfî ve”, *Nûbihar Akademî*, 2/3, (2016): 67.

8 Di vê xebatê da, di jêgirtina malikan da çavkanîya Molla Ahmedi Cezîrî, *Divana Melayê Cizîrî*, wergêr: Osman Tunç, (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2012): 192. esas hat girtin.

9 Cezîrî, *Divan*, 14.

10 Bi Latîni: convenientia.

parêzvanê doktrînen dualîzmê ye. Wî kokên hebûnê wek tov pêname kirine û îdîa kiriye ku divê hêzek/sedemek hebe ku wan kokan bilivîne. Wî ew sedem jî wek “nous” yanî giyan û aqilî diyar kiriye. Li gorî Anaksagorasî tu hebûn, tu tişt ji hîçiyê pêk nayê û tu tişt jî naçe hîçiyê. Xaliq û mexlûq dualîzmekê pêk tînin ku li hev nayên reduktekirin. Dualîzm jî peyva Latînî “dou”yêhatiye dariştin.¹¹ Di sala 1700î da Thomas Hydeêv term di berhema xwe ya bi navê *Historia Religionis Veterum Persarum* da bi kar anîye. Pierre Bayle jî di ferhenga xwe da, di xala “Zoroastre” da ev term bi kar anîye ku di sala 1720î da weşiyaye. Dualîzm di termînolojîya Îslamî da bi “Seneviyye”yê tê derbirîn, mane jê ew tişt in ku bi sistemeke dualî bi hev ra pêwendîdar in. Di dualîzmê da her du dijberî ku wek du unsûrên esasî yên heyînê tên qebûlîkirin, dualîzmê pêk tînin; yanî divê wek sedemên heyînê û unsûrên damezrîner bin.

Dualîzim, li gorî hin riwangehên cihê geşe girtiye û hatiye senifandin. *Dualîzma Kartezyen* cewheran di bin du beşan da dabeş dike; cewherên ku di wusatê da cî digirin; yanî yên madî û yên ku di wusatê da cî nagirin. Vê yekê jî bi giyanî û bedenê ji hev cihê dike. *Dualîzma Xuyabûnê* jî îdîa dike ku, tiştên ku ji madeyê pêk tên, ew hebûn nînin ku bi temamî derveyî rehendên dem-mekanî dimînin. Hebûneke din e ku dîsa di sînorên gerdûnê da pêk tê. Di navenda dualîzmê da şîûr heye. Pirsên ku dualîzm dide dû wan ev in: “Şîûr li ku ye, bi çi awayî çê dibe û bi çi awayî dişixule?” Li gorî Descartes her fikirîn fikirîna bişîûr e. Însan xwedî ragihandina bêşaşî û xas a naveroka raman û şîûra xwe ye.¹² Descartes difikire ku di navbera giyanî û bedenê da têkilîyeke mekanîk û fîzîkî heye. Popperî jî hemû candar wek tiştên xwedî bedeneke madî û sistemeke molekuler pêname kirine û hemû heyînên fîzîkî wek pardarên gerdûnê ên wekî xwe rave kirine. Înteraksîyonîzma(hevbizavî) dualîst a ku jêderka wê mîstîsîzma Platon û Pythagoras e, ew cure dualîzm e ku ji serdemên berê heta îro herî zêde ew hatiye pejirandin. Li gorî vê bizavê beden û giyan hevterîbê hev nînin, di çarçoveya “înteraktîf” da yanî di pêwendîya sedem-encamê da pêgirtîyên hev in.

Dualîzm li têngihên civakî, çandî û razber jî hatiye lêanîn. Têngihên wek; yên bêhêz û yên bihêz, yên qenc û yên xirab, ronayî û tarî, jin û mêr, giyan û made, agir û av, dinya û axret...hwd di perspektîfa dualîzmê da hatine hilsengandin. Dîsa dîrok jî ji bo dualîzmê çavkanîyeke girîng e ku xwedayên qencî û xirabîyê ên mîtolojîya Misira kevin; xwedayên erd û esmanan ên Sumeran; diyardeyên tarî û ronayîyê yên Çîn, Hindistan û Îrana kevn; “yîn-yang”a Çînîyan; “tamus-satva” doktrîna teolojîk a Hîndîyan; “ahûra-mazda”ya Zerduştîyê wek şanên dijber ên qencî û xirabîyê, ronî û tarîyê, jinê û mêrî hatine hilsengandin.

Cureyên Dualîzmê

- Dualîzma Felsefî: Dide dû bersiva gelemşeya hebûnê. Diparêze ku hebûn cotek e ku ji made û ramanê pêk tê.
- Dualîzma Exlaqî: Rikberîya di navbera qencî û xirabîyê da ye.
- Dualîzma Theitic: Têkilîya di navbera Xwedayî, afirandin û gerdûnê da derdibire.
- Dualîzma Ontolojîk: Li ser meylên însanan ên têngihîştin û famkirina ji dinyayê hûr dibe.
- Dualîzma Giyan: Di hin çandan da bawerî ew e ku însan û candarên din xwedî du an zêdetir giyanan in, yek ji bo fonksîyonên bedenêye yek jî ji bo rêwîtiya giyanîye.
- Dualîzma Sîyasî: Cudatiya mekanîzmayên qanûndanîyê û mekanîzmayên birêvebirinê ye.

11 Hayreddin Kızıl, “Dualîzm ve Antik Ari Kültürü”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13/1, (2011): 63.

12 Celal Büyük, “Düalizm, Bilinç ve Tanrı”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 39, (2017): 138.

Wek xulase di dualîzmê da du cewher hene ku li hev nayên reduktekirin. Dualîzm xwedî nakokîyan e û têra pirsên felsefeyê nekiriye; awayê felsefeya îdealîst e.

2.1.Aqil

Felsefe hemû bersivên xwe bi pêwendîya sedem û encamê diyar dike. Her tim pirsan dike. Pirsyarîkirina felsefeyê bi saya aqil pêk tê, jiber wê yekê ye ku di famkirina ji dinyayê da erka herî girîng ya aqilî ye. Li gorî Bergsonî felsefe hewcetîya bi aqilî diyar dike. Bergson ji bo vê yekê têgiha “qudreta zêhn”ê bi kar tîne.¹³ Ji destpêka mirovahîyê heta îro ramangeran hewl dane ku çibûna aqilî, sînor û unsûrên wî diyar bikin. Arîstotelesî aqil ji hestan cihê kiriye û ew wek taybetmendî-yeke qonaxa sereke hilsengandiye. Li gorî wî melekeya însanan a herî muhîm şîyana fikirînê ye. Ew dibêje “Tiştê ku di hundirê me da wek aqil û hêza fikirînê heye, ji wê wêdetir tiştê ku em ji bo wê hewl bidin, nirxeke xwedayî a ku me bextewar bike nîn e”¹⁴ Kant jî li ser aqil hûr bûye û bi metoda rexneyî aqil hilsengandiye. Li gorî wî epîstemolojî li ser pirsyarkirinê ava dibe, digel vê jî jêderka wê jî xwedî girîngîyê ye. Kant di kitêba xwe a bi navê *Kritik Der Reinen Vernunft* da di binyada zanîne da aqil derdixe pêş û di pêkhatinê da jî rexneye pêşniyaz dike.¹⁵

Li gorî tesewifê aqil ew tişt e ku bi saya wî însan xwe ji kiryarên xirab dide paş. Aqil hêza hizrî ye. Ramanger û aliman bi rengên curbicur aqil pênase kirine. Abdülkerim Çili aqilî bi pênc pileyan disenîfîne û li gorî wî her pileyek ji alîyê famkirina ji dinayê û bergeha xwe va ji yên din cihê ye.

Aqilê meaş: Ewaqil e ku dide dû tiştên nefî û tenê nefsa însanan têr dike.

Aqilê mead: Yekane armanc ew e ku xwe bigihîne Xwedayî, agahî û zanista wî.

Aqilê salim: Însan ji aqilê xwe razî ye û aqilê xwe digel zanistê bi pêşve birîye.

Aqilê nûranî: Di aqilî nûranî da hezkirin heye û bi hezkirinê rewneqdar dibe.

Aqilê sultanî: Bi îlmî pêk tê û ji rastîyê, hêzê, û heqîqetê naqete.¹⁶

Aqilê meaş di heman demê da aqilê cuzî ye ku însan piştî bi xwendin, hînbûn û azmûneyan digihîje û ev awa aqil xwedî qad û bergeheke sînardar e. Aqilî cuzî heta radeyekê ji jîyan û heqîqetê fam dike û ne mimkun e bigihîje hemû agahîyan. Ku xwe negihîne agahîyan jî mimkun e hin tiştan înkâr bike an binpê bike. Ji ber vê yekê ye ku li gorî aliman aqilê cuzî bi wan taybetmendîyên xwe di agahîya xwegihandina bi Xwedayî da lawaz dimîne. Ramangerên Îslamê, alim û mutesewifan qîmet daye aqilê mead, jiber ku ev aqil di heman demê da aqilê kullî/teveyî ye û însan ancax bi vî aqilî dikare bigihîje agahîya axretê û Xwedayî. Ev aqil ji alîyê Xwedayî va li însên hatiye bexişandin û eşqa ji bo Xwedayî bi vî aqilî tê famkirin. Aqilê kullî giştgir e; loma aqilê cuzî jî di nav xwe da dihewîne. Tesewif rê dide ber însanan ku bikarin ji aqilê cuzî derbasî mertebeya aqilê kullî bibin; jiber ku merîfet li wir e. Aqilê cuzî bi kêmasîyan, aqilê kullî bi pesinandinan hatine derbirrîn.

Qur’an jî girîngîyê dide aqilî û di gelek cîyan da pesnê wî tê dayîn ku li gorî Qur’anê tiştê herî muhîm ew e ku însan xwedî aqilî ye. Însan bi aqilê xwe ji candarên din cihê dibe. Di navbera aqil û îmanê da pêwendîyeke bivênevê heye û însan bi aqilê xwe hebûna Xwedayî fam dike. Li gorî Îslamîyetê însan heta dema balixtîyê di bin berpirsariya malbata xwe da ne; lê belê piştî balixtîyê

13 Frederick Copleston, *Felsefe Terimleri II*, Wergêr: Aziz Yordamlı, (İstanbul: İdea Yayınları, 1986), 5.

14 Aristo, *Felsefeye Çağrı*, wergêr: Ali Irgat, (İstanbul: Sosyal Yayınları, 2003), 36

15 Immanuel Kant, *Pratik Aklın Eleştirisi*, wergêr: Ioanna Kuçurad, (İstanbul: Türkiye Felsefe Kurumu, 1999), 3-7.

16 Abdülkerim Çili, *İnsan-ı Kamil*, wergêr: Abdülaziz Medi Tecer, (İstanbul: İz Yayınları 2002), 298-301

êdî bi aqilê xwe tevdigerin û divê aqil jî ji bo îbadetê bê bikaranîn. Li gorî Qur’anê cîyê aqil qelb e. Di ayeta 46em ya sureya “Hec”ê da bi vî awayî derbas dibe: “Guhên ku dibihîzin û qelbên ku difikirin.”¹⁷

Farabî, ji bo ku însan hebûna xwe pêk bîne aqil wek mercê esasî hilsengandiye. Li gorî wî di navbera aqil û bextewarîyê da têkilîyêke bêşik heye û ji bo ku însan azad bibe divê bi awayekî rast bifikire û bigihîje aqilê xwe, ku gihîşt rastîyê jî dê bextewer bibe.¹⁸

2.2. İşq

Peyva “amor (cupido)” a Latînî di serdema Romayîyan da navê zarokekî ye ku qelew û bibask e û di destan de tîr û kevan heye. Di Yewnana Antîk da jî wek “eros” hatiye binavkirin. Fîgurên Ameros bi Ronasansê ra wek uslubeke rokokoyî tevî hunera Rojavayê jî bûye û heta sedsala 19em dewam kiriye.¹⁹ Eros, wek hêzekê hatiye qebûlîkirin ku her tiştî digihîne hev û xwedawendên nemir tîne dinyayê. Kesê ku cara ewil işq wek hêzekê pênasê kiriye Empedokles e. Eros bi erka “hêzê” pênasê dike “a ku livînê pêk tîne.”²⁰ Platon ramangêrê ewil e ku cureyên işq/evînê wek temayeke felsefî vekolaye. Di kitêbên xwe *Dewlet* û *Symposionê* da behs ji işqê kiriye; lê ramanên wî yê li ser işqê bêtir di *Symposionê* da kemilîne. Ew zewqa ku ji işqê tê hildan wek fonksiyonên giyanî pênasê dike.²¹ Li gorî wî anca kesêxwedî tehma felsefî dikare rêya ku diçe dinyaya îdealan hilbijêre. Navê vê tehma felsefî “eros” e. Navê Xwedayê İşqê yê Yewnan jî Eros e. Platon naverokê mezinkirî li peyva işqê bar dike; a ku di Yewnanîyê da tê maneya “tehma zayînê”.²²

Metafîzîka işqê ya Spînozayî xwe dispêre zanista Xwedayî û hezkirina Xwedayî. Hezkirina esasî divê ne ji tîrsekê ne ji kêfê ne jî ji êşekê be; tenê divê însan bikare ji Xwedayî hez bike. Hezkirina herî mezin û kêrhatî hezkirina Xwedayî ye. Spînoza dibêje “Xwedayê we Yehowa we diceribîne da ku bizane ka hûn bi dil û can ji wî hez dikin yan na”.²³

Plotinusî fikrên Platonî yê wek ‘digel işqê însan dibe nemir û digihîje Xwedayî’ veguhestiye doktrîna ji ‘YEK’î piranî çêdibe û mesele di çarçoveyêke mîstîk û dînî da hilsengandiye. Ji vê yekê ra jî “sudûr”²⁴ tê gotin û mirov dikare bibêje ku binyada tesewifê jî ev doktrîn e. Îbnî Sîna û Farabî ji vê “yek”ê ra *sedema ewil*, *feyz* dibêjin. Li gorî felsefeya wahdetu’l-wicûdê di têkilîya navbera însên û Xwedayî da nêzikayîyek heye û hemû hestên ku wek işq tîne hîskirin heq in. Arezû, rejîbûn, arambûn, lava, tehm, êş, keser, xem, kul, derd mubah/helal in.²⁵ Di hezkirina navbera xaliq û mexlûq da divê mexlûq xaliq nas bike, teslîmî wî bibe û di wî da bibe *fena*²⁶. Qur’an ji bo beralîkirina tevgerên însên ên beşerî aqil; ên uhrewî dil wek rêber nîşan dide. Tesewif di rêwîtiya ‘*seyl-ul sulûk*’ da şîretan li însên dike ku însan divê ji xwe fam bike, xwedî dilekî saf û paqij be û divê hewl bide ku bibe însanê kamil. Dil, qelb an işq di vê rêwîtiyê da neynika herî baş in û divê ew neynik tu caran qirêjî nebe. Ebul’hesen Lahorî dibêje “Nêzîktîrîn rêya bi bal Xweda Siratê Musteqîm e. Lê

17 Hecc, 22,46.

18 Farabi, *Maan-ül Akl*, wergêr: Hilmi Ziya Ülken, (İstanbul: Kanaat Yayınları, 2000), 192.

19 Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2015), 32.

20 Walthers Kranz, *Antik Felsefe Metinler ve Açıklamalar*, wergêr: Suad Y. Baydur, (İstanbul: Sosyal Yayınları, 1984), 29.

21 Platon . *Devlet*, wergêr: Cenk Saraçoğlu- Veysel Atayman, (İstanbul: Bordo-Siyah, 2010), 20.

22 Platon, *Şölen*, wergêr: Cüneyt Çetinkaya, (İstanbul: Bordo-Siyah, 2005), 11.

23 Baruch Spinoza, *Teolojik-Politik İnceleme* wergêr: C.B. Akal, (Ankara: Dost Kitabevi, 2010), 124.

24 Sudûr: Têgiha felsefî a di maneya: Heyîn ji yekeye mutleq derdikeve û bi pergaleke bi dor gerdûnê pêk tîne.

<https://islamansiklopedisi.org.tr/sudur>

25 Seher Akçınar, “Melayê Cizîrî Dîvan’ında Zülûf Sembolünün Tahlili”, *Mukaddime*, 8 (Özel Sayı 1), 6133-6152, (2017): 140.

26 Fena: Têgiha tesewifê. Evdtevgêr û kiryarên xwe dibîne dibe fanî û bi awayî dibe evdê heqîqî. <https://islamansiklopedisi.org.tr/fena>

rêya herî vekirî û zûtirîn rêya ku mirov digihîne Xweda, rêya ‘işq û mehebbetê ye.”²⁷ Nesim Doru jî di vê meseleyê da Gazalî referans nîşan dide û dibêje: Li gorî Gazalî jî çavkanîya agahîyan qelb e. Qelb çî qas navenda bedena madî be ew qas navend û rêberê bedena manewî ye jî.²⁸ Li gorî İbn Arabî karîgerîyeke ecêb a hezkirinê heye, ev karîgerî işqeke zêde û dijwar e. Xwestekeke karîger, “Dilberdan jinavêrabûn e”²⁹

3. Dualîzma “Aqilî” û “İşq”ê Dî Dîwana Melayê Cizîrî da

3.1. Aqil û Hilsengandina Aqilî di Dîwana Melayê Cizîrî da

3.1.1. Aqil di Famkirina Razên Îlahî da

Melayê Cizîrî wek mitesewifekî gihîştî tê hesibandin ku di vê qebûlê da çavkanîya herî esasî Dîwana wî ye. Mela di Dîwana xwe da fikrên xwe yên derbarê wahdetu’l-wicûdê da bi awayekî sofîyane anîne zimên. Çavkanîya fikr û ramanên wî felsefeya tesewifê ye; lê ya esasî Qur’an e. Li gorî Mela aqil çendîn ku di famkirina dinyayê da alava esasî be jî; di famkirina hemû ilm û zanistan da û di işqa Xwedê da alava ehîl nîne. Ev feraset di *Dîwana* Mela da hema bêje di hemû malikan da ên ku qala aqil dikan, li dar e.

Çi heddê ‘eql e qiyasa te gerit ev e burhan ku tu bêburhan î

Me temenna ji nesîm xakê reh e da bikeyn dîde û dil nûranî³⁰

Aqil her çî qas ji alîyê Xweda va li însên hatibe bexişandin û taybetmendîya însên a herî biqîmet be jî heta radeyekê xwedî erk e. Ne hedê însên û ne jî hedê aqilê wan e ku hebûna Xwedayî bi tiştêkî din ra miqayese bikin; buhran/delîl hebûna Xweda bixwe ye. Dibe ku aqil bide pey delîlên madî yên fanî; lê belê ne mimkun e însan bi delîlên madî û aqilane hebûna Xwedayî ispat bikin.

Burhanê ‘eql e[w] kir qiyas ism û kemalatên di xas

Ewwel îlahî³¹ pê binas vê nûrê ev pertew veda³²

Aqil bi delîlên madî muqayeseya navê te û fazîletan dike; divê ewilî ewil elîfa ku navê te pê dest pê dike wê binase, dê wî çaxî ronak bibe. Ji vê malikê jî diyar dibe ku Mela jêfamkirin, jêhez-kirin, têgihîştina agahî û zanista Xwedayî da aqil veder dike.

Remzên nucûm û hey’atê, ‘eqlê mucerred naretê

Bênûr û ‘ilmê wehdetê, dama di şekk û şubhe da³³

Aqil bi tena serê xwe nikare bigihîje agahîya razên felek û stêrkan; ku nûra îlmê wahdetê nebe dê bikeve kemîna şikan. Ev hişyarîyek e ku Mela dide însanan. Heke hûn dixwazin ji alemê, ji gerdûnê, ji remzên heyînan fam bikin ne hewce ye hûn bidin dû agahîyên madî. Ku we ev yek pêk anî hûnê bikevin şik û gumanan. Di vî warî da ahagî û zanista esasî, îlmê wahdetu’l-wicûd e; divê çavkanîya we ya esasî ew be. Li gorî Mela, “qiyas” a ku cureya dan aqilê ye û felsefevan û fiqihvan bikar tînin û “cedel (gengeşe)” a ku kalamvan bi kar tînin, têrê nake ku em ji maneya hebûnê fam

27 Mehmet Zahir Ertekin, “Agirê ‘İşqê di Perspektîfa Mela de”, *Mukaddime*, 8(Özel Sayı 1), 677-692, (2017): 79.

28 Nesim Doru, *Melayê Cizîrî Felsefî ve Tasavvufî Görüşleri*, (Stenbol: Nûbihar, 2016), 161.

29 İbn Arabî. *İlahî Aşk*, wergêr: Mahmut Kanık, (İstanbul: İnsan Yayınları, 1988), 143.

30 Cezîrî, *Divan*, 176.

31 Di nusxeya Mela Ebdulsamedê Cizîrî da wek “ewwel elîf” derbas dibe. Mela Ebdulsamedê Cizîrî, *Şerha Dîwana Melayê Cizîrî*, Amadekar: Tehsîn İbrahîm Dostkî, wergêr: Jan Dost, (Stenbol: Dara, 2018), 740.

32 Cezîrî, *Divan*, 12.

33 Molla Ahmedi Cizîrî, *Divan Melayê Cizîrî*, wergêr: Osman Tunç, (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2012), 26.

bikin, razên îlahî diyar bikin.³⁴ Ku hikmetên Xwedayî bi aqil bèn famkirin mimkun e însan ji wan bikeve şikan jî.

Pur me nezer da te ji ser ta qedem

Qed rece'e't-terfu we 'eqilî kelîl³⁵

Dibe ku ev malik ji bo işqa mecazî jî ji bo işqa îlahî jî bê ravekirin; *lê bi her awayî têrnekirina aqil li dar e. Aqil bi çavên serî gelek hewl daye ku ji hebûna yarê/Xwedayî fam bike; lê aqilê westiyayî vedigere xwe teslîmê dil dike; çunkî yê ku bikare ji heyînê û razan fam bike ne aqil e; berevajî vê, dil e. Di felsefeya tesewifê da dil, wek warê agahîyên îlahî hatiye bicîkirin ku Melayî jî bi vê riwangehê aqil li hember dil sivik dîtiye.*

Felsefe di hemû zanistan da pişta xwe dispêre têkilîyên sedem-encamê, dîyalektîkê û delîlan. Vê yekê jî bi saya aqil û muhakemeya aqil pêk tîne. Feylesofên Îslamê jî girîngî dane aqilî; lê belê heta radeyekê. Aqilê ku Xweda li însên beşişandîye ji bo famkirina ji jîyana rojane û ji jîyana madî dê têrê neke. Ev cure aqil jî aqilê cuzî ye. *Lê belê ne mimkun e ku însan bi aqilê cuzî hemû razên îlahî fam bike. Ji bo famkirina razên îlahî, agahîya axretê û Xwedayî, aqilê kullî heye ku jêderka wî jî ne hiş e; dil e. Di felsefeya tesewifê da sofiyan çendîn ku girîngî dane aqilî jî; dahênan û îlham giringtir hilsengandine. Di karûbarên dinyayê da, di rêkûpêkkirina jiyana madî da helbet aqil xwedî erk e; lê belê di meseleyên metafîzîk da aqil bi qiyas, cedel û buhranê nikare seredarî bi wan agahîyan bike. Ji ber vê yekê ye ku mitesewifan rave û perspektîfên kalamvan û ulemayên zahir wek “guft û go” û “qîl û qal” hilsengandine. Di tesewifê da însan ancax bi azmûneyên mîstîk dikare xwedî agahîya razên îlahî be. Yanî dewsa ilmê qal, divê însan xwe bi ilmê hal bixemilîne.*

Ew bû qelem ew bû 'eqil lew pê hedîsa da neqil

Deryayê 'ilm ew bû şuxil tefsîlê 'ilmê cumle da

Wesf û kemalatê subûh herfên kitaba 'eqil û rûh

Ismek divê pê bin wudûh lew lewh û kilk û xame da³⁶

Referensa Mela ya esasî Qur'an e; ji ber vê yekê divê însan aqilê xwe ne ji bo rave û şîroveyên nehewce bişixulîne; ew aqil ji alîyê Xwedayî va li însên hat beşişandin ku bikare kelama Wî fam bike û jiyana madî li gorî wê kelamê birêkûpêk bike. Kelam jî, aqil jî, marifet jî di navên Xwedayî da diyar in; bes bila însan bikare bi aqilê kullî xwe bigihîne wan agahîyan; ku ew aqil jî di dilî da hewandîye, neynika wî aqilî dil bixwe ye.

3.1.2. Hêza Aqilî li Hember Hezkirin û İşqê

Li gorî Melayî aqil di hezkirin û işqê da jî bêhêz e. Malikên li jêr dîyar dikin ku aqil li hember xweşikîya yarê, işqê jî her carî têk diçe.

Sîma ku numa nema li hiş sîm

Sîmabê ji xucle mayî re îxrac³⁷

Ne tenê însan, made jî li hember bedewîya yarê aqil davêje; ku di vê malikê da zîv li hember xweşikîya yarê rewnaqîya xwe winda dike, ditemire.

34 Nesim Doru, *Melayê Cizîrî Felsefî ve Tasavvufî Görüşleri*, (Stenbol: Nûbihar, 2016), 173.

35 Cezîrî, *Divan*, 122.

36 Cezîrî, *Divan*, 20.

37 Cezîrî, *Divan*, 68.

Işq geha kê û li ‘eqlê xwe ma

Yeftiku bi’l-aqili aşiqu’l-melah³⁸

Işq bikeve kîjan dilî aqil ji wir bar dike û diçe. Ji ber ku aqil nikare li hember işqê xwe ragire; bêhêz e. Kesê ku evîndar bûye nikare li ser hişê xwe bimîne.

Ferre ‘eqlî min lehîbî şibet bazî yû ‘iqab

Zabe rûhî misle ma tenhelle fî narin celîd³⁹

Baz û iqab perendeyên bi lez û bez in û di heman demê da bihêz in jî. Mela bi îstîfeyê van perendeyan amaje bi aqil dike ku aqil her çend bihêz be jî li hember agirê işqê neçar e; wek wan perendeyan difire û diçe.

Surmepoşên surê bi ser kil de

‘Aqilan pê xirab û ebter ke⁴⁰

A[w]jirên eswed’uyûnan ‘aqilan sewda diken

Gezmeya ‘aşiq vi dil keftî ji çavên şehle bû⁴¹

Çav û awirên bedew ên ku ji alîyê Xwedayî va hatine kilkirin wek tîrekê dilê aşiqan qul dikin û aqilê aşiqan li hember delalîya çav û awirên maşûqan ji serî diçin.

3.1.3. Erka Aqilî di Karûbarên Dinyayê da

Mitesewif Melayê Cizîrî di karûbarên fanî yênsan da jî wek rêya esasî û heqîqî kelmên Xwedayî nîşan dane. Çendin ku di jîyana rojane da aqilê cuzî bê bikaranîn jî dibe ku ew aqil bikeve pey xwestekên nefsa xwe. Aqilê kullî divê pêşdetir be ku însan li dinyaya fanî jî xwedî hêz be. “*Her serê dewlet heyî dê her di nêv benda te bî / Her kesê ‘aqil bitin dê her ricukarê te bî*”⁴² Ji ber vê yekê ye ku ên ku dewlet û şadîyê dixwazin divê xwe bi benda Xwedayî bigirin û di meşa xwe da tu caran wê bendê bernedin. Ku însan xwedî aqil û îdraq be divê tu caran ji vê rastîya ku Xwedayî daye ber wan averê nebin. Metafora bendê a ku rêya heq derdibirre, felsefeya Mela dizexmîne. Divê însan ji bo her serkeftinê, şadîyê, famkirina ji jîyanê, ji Xwedayî û agahîya axretê aqilê xwe yê kullî bikar bîne û işqa Xwedayîya ku dilê wan ronî dike tu caran ji bîr neke. “*Bê qudrêtu quwwetê mexlûqî çî ket. / Memnû’ e li nik ‘eql diket te’sîrê*”⁴³ Gelo hêza mexlûqê dê têra çî bike ku ya Xaliqî nebe. Ji alîyê aqilî va xwedî hêzeke sînardar e û bi wî aqilî jî nikare serederî bi her tiştî ra bike; lê ku piştî xwe bide Xwedayî û agahîya wî dê bikare serfiraz bibe.

3.2. İşq û Hilsengandina İşqê di Dîwana Melayê Cizîrî da

3.2.1. Xwedanê İşqê û Razên İşqê

Di Yewnana Antîk da cara ewil Empedokles peyva işqê di konteksta felsefî da hilsengandiye. Weku di beşa duyem da jî hatibû çalkirin, piştî ramangerên wek Platon, Spînoza, Plotinus jî li ser meseleyê serê xwe êşandine û her yekî awayekî işq wek hêzekê pênase kiriye. Hêzeke

38 Cezîrî, *Divan*, 74.

39 Cezîrî, *Divan*, 84.

40 Cezîrî, *Divan*, 152.

41 Cezîrî, *Divan*, 164.

42 Cezîrî, *Divan*, 180.

43 Cezîrî, *Divan*, 186.

manewî û hestî ye. Li gorî Empedokles di esasê da *bûyîn* an *tunebûyîn* tune ye. Tiştê ku însan jê ra dibêje *bûyîn*; têkelîya ax, hewa, avê û agirî ye. Tiştê ku jê ra dibêjin *tunebûyîn* jî belavbûna vê têkelîyê ye.⁴⁴ Ev tesbît û digel vê tesbîtê doktrîna Plotinusîya ji YEKÎ piranî çêdibe, bûne bingehên felsefeyên Rojhilatê jî. Bi taybetî alim û ramangerên wek Farabî, Îbn Erabî, Îbn Sîna, Mewlana, Hallacê Mansûr jî li ser wê fikrê ne ku sedemên hemû hebûnê ew yek e. Ew yek Xweda ye û hemû piranî jî ji hebûna wî pêk hatine. Felsefeya tesewifê ev agahî li gorî xwe birêkûpêk kiriye û fikra wahdetu'l-wicûdê ji xwe ra wek xala esas diyar kiriye. Di navenda vê felsefeyê da îşq bi cî dibe ku bi taybetî dîsîplînên wek felsefe û tesewifê ên Îslamî da cîyê îşqê pir muhîm e. “Li gorî felsefeya wahdetu'l-wicûdê, sedema hebûnê îşq e”⁴⁵ Dîwana Melayê Cizîrî ji alîyê temaya îşqê va berhemeke zengîn e. Melayî hema bêje di hemû helbestên xwe da berê xwe daye îşqê û her meseleyek di çarçoveya îşqê da li qelemê xistiye. “Tê zanîn ku ‘îşq bi tena serê xwe berfirehtirîn mijara *Dîwana Mela* ye. ‘*Îşq* haletêk e ku *hezîkirin* û *evîn* nikarin wateya wê tijî bikin. Lewra ev raz e û razeke ku bê te’rîf û bê pênase ye. Herçend ‘îşq razek be û pênaseya wê ya berbelav û qebûlbar nebe jî *Mela* di gelek helbestan de behsa wesfên wê kirine”⁴⁶ Ew îşqa ku bûye mijar û temaya esasî ya *Dîwana Melayî* “îşqa Xwedayî” ye.

*Ellah sehergaha ezel zatê tecellaya xwe da*¹

*Nûra cemala lem yezel yelmûmê ‘îşqê şu’le da*⁴⁷

Ji ezê heta ebedê tenê Xweda hebû û ew ê hebe; loma jî destpêka hemû hebûnan Xweda ye.

‘Îşqî ji nûra layezal husn û cemala bêmîsal

Îsandi yelmûm û şemal dîsa xwe lê perwane da

...

Me’nayê ‘îşqê [bêm] çî ye lew min bi çeşmê dil diye

*‘Eksa cemalek safî ye lami’ di mir’ata me da*⁴⁸

Mûma îşqê bi nûra wî vêket. Piştî ku ew şewq vêket hemû hebûn li dora wê şewqê bûn perwane. Îşqa ku ji nûra ebedî ye; ancax bi çavê dil tê dîtîn. Mela maneya îşqê ne bi aql bi dil pênase dike. Ji ber ku xwedanê îşqê Xweda ye û însan ancax bi çavên dilê xwe dikare bi hebûna Xweda bihise. Ev rêwîtiyek e ku Mela di wê rêwîtiyê da her car însanan hîşyar dike. *Da husn û hub di mezheran we ji yek tecella bin her an / ‘Aşiq bixwûnin defteran di husna mehebbet-name da*⁴⁹ Ji bo ku îşq û xweşîkî her tim di qencîyê da xwe nîşanê hev bidin û aşiq bikarin deftera îşqê bi nameyên mihbetê bixwûnin. Deftera îşqê ku metefora jîyanê be ew defter ancax bi dil dikare bê xwendin, behreya xwendina wê defterê ancax bi tovên Xwedayî mimkun e yên ku Xweda li dilê însên reşandiye.

Dil yek e [d]ê ‘îşq yek bî ‘aşiqî yek [y]ari bes

Qible dê yek bit qulûban dilberek dildari bes⁵⁰

44 Nesim Doru, *Melayê Cizîrî Felsefî ve Tasavvufî Görüşleri*, (Stenbol: Nûbihar, 2016), 187.

45 Doru, *Melayê Cizîrî Felsefî ve Tasavvufî Görüşleri*, 197.

46 Ertekin, “Agirê ‘îşqê di Perspektîfa Mela de”, 79.

47 Cezîrî, *Divan*, 12.

48 Cezîrî, *Divan*, 12.

49 Cezîrî, *Divan*, 16.

50 Cezîrî, *Divan*, 98.

Ji bo însan tenê yarek bes e û ew yar têra her tiştî dike; bes ku karibe bibîne. Dil yek e, divê işq jî yek be, qible yek e divê yar jî yek be. Ev malik ku li gorî felsefeya tesewifê bê hilsengandin pir zelal e ku qala yekîtîya Xwedayî dike; lê ku wek işqeke mecazî bê hilsengandin jî dîsa Mela berê me dide yekîtîyê. Yekîtîya ku ji navê Xwedayî tê, sirayetî hemû jîyanê dike. Li gorî Mela ew işq paşê çênebû, ew işq nehat afirandin, ew işq ji roja roj da di Xweda teala da hewandî bû. “*Erş û kursî hêj di mexfî bûn di kenza qudretê / Husnê Heq bû di istîwayê lami’a ‘işqê hebû*”⁵¹ Felekên heyştan û nehan, hîn di gencîneya şîyan û qudreta Xwedayê afirîner da bûn, ronahîya evînê ji vê rojê da ye heye û her tim diçirûse. Di felsefeya Mela da pênasekirina işqê ne pêkan e, ji ber ku işq nexşeke Xwedayî ya îlahî ye û bi zanîn û azmûneyên însanan pênasekirina wê işqê dê her tim kêmbimîne. Mela van nêrînên xwe di vê malikê da bi vî awayî tîne zimên: “*Wesfên evîn û ‘işqehê husn û cemala wê şehê. Nayête şerh û meddehê ehzen ji neqşê beşer*”⁵²

3.2.2. İşqa Cismanî

Di felsefeya Melayî da her cure işq ji bo gihîştina işqa esasî, yanî ya îlahî rêyek û ezmûnek e. Mela işqa cismanî înkâr nake; lê belê wê yekê jî dike bin xizmeta işqa îlahî/heqîqî. Dibêje “*Lami’a husn û cemalê dê ji ‘ilmê bête ‘eyn / ‘İşq da jê hilbitin kî dî heqîqet bêmecaz*”⁵³ Xweşikîya husn û cemala yarê ancax bi zanîna bibawerî dê bê îdraqkirin. Di vê îdraqkirinê da ya girîng ew e ku işqa cismanî bigihîje maneya xwe ya heqîqî ku ew jî işqa îlahî ye. Ne ku Mela li ber işqa cismanî radibe, wê jî di nav işqa îlahî da dihelîne û dike alavek ji bo têgihîştina işqa heqîqî.

Li gorî Mela işqa cismanî ev qas bê qîmet e ku emrê wê jî wek wê kurt e. *Hubbê cismanî du roj in gerçî dil pir pê disojin. / Xef ceger peykan dinojin mîlê neqşê bêbeqa ye.*” Her çend dil pê bisoje jî, tîr gihîştibine cigerê jî nîşanên wê neqşê pir zû jê diçin. Pir eşkere ye ku Mela her çend qîmet bide işqa cismanî jî wê wek tiştêkî demkî hildisengîne ku li hember işqa îlahî hatiye û wê biçe jî. İşqa payîdar işqa îlahî ye; çunkî maşûqê wê eşqê payîdar e.

3.2.3. İşq wek Sedemeke Ontolojîk

Mitesewif û sofî işqê wek sedema hemû heyînê hildisengînin. Alema hebûnê ji işqa îlahî pêk hatiye. Ji Ibn Erabî heta Mela, alimên Îslamê sedema hebûnê ya ku ji çar elementan e bi awayekî din şîrove kirine. Li gorî van çendînan ku alem ji wan çar elementan pêk hatibe jî divê neyê jibîrkirin ku ew çar element jî ji işqê pêk hatine. “İşq encamek nîne; beravajî sedem e.”⁵⁴ Mela jî şopîner û parêzerê vê felsefeyê ye û ev fikr û raman jî di helbestên xwe da li qelemê xistine.

Çar ‘unsûr in çar teb’et in, er ew bi mîzan vêk ketin

Bi feyz new’ê lêk ketin, wan sûretê şexsiyye da

Çar ummehat in sê benat, lew bêqîrar in bêsebat

*Yek ‘işq û meyl û îltîfat, di ev taze deyra kuhne da*⁵⁵

Çar hêman û çar çawanî bi nîzamekê, her yek bi feyza xwe gihîştin hevdu. Çendînan ku her yek di qeyd û qîrara xwe da bisekinin jî tiştê ku wan bi hev va digire işq e; işqa Xwedayî ye ku sedema hemû heyînan e. Çar unsûrên ku wek “ansar-ı erba” tînan zanîn ji agirî, hewa, ax û avê pêk tînan jî

51 Cezîrî, *Divan*, 162.

52 Cezîrî, *Divan*, 172.

53 Cezîrî, *Divan*, 90.

54 Doru, *Melayê Cizîrî Felsefî ve Tasavvufî Görüşleri*, 206.

55 Cezîrî, *Divan*, 26.

Yewnana Antîk vir va wek elementên esas tên qebûlîkirin ku hebûnê pêk tînin.

Her di ber qalûbelayê belku ev ‘alem [n]ebû

Çerxê gerdan dewrê gerdûn gunbedê mîna [n]ebû

‘Erş û kursî hêj di mexfî bûn di kenza qudretê

Husnê Heq bû di istîwayê lami‘a ‘îşqê hebû⁵⁶

Hîn ji berîya qalûbelayê da, ku hîn ev cîhan nehatibû afirandin, ne ev gerdûn û çerxa wê û ne jî ew quba cam hebûn. Erş û kursî jî, yanî felekên heştan û nehan, hîn di gencîneya şîyan û qudreta Xwedayê afirîner da bûn. Xwedayê teala jî di kamilîya xwe da bû, ronahîya wî ji wê rojê da heye û diçûrise. Ji van her du malikan tê famkirin ku Mela îşq wek encam hilnesengandîye; sedema hebûnê îşq e. “Aşiq û me‘şûq elheq herdu mir‘atên yek in. / Lew di ‘eynê cem‘ê da eslê qedîm ayîne bû”⁵⁷ Rastî ew e ku aşiq û maşûq yek bûn, her yek ji wan jî neynika a din e. Mela bi vê ferasetê berê xwe dide felsefeya wahdetu‘l-wicûdê; ji ber ku li gorî tesewifê ne tenê însan hemû heyîn ji Xwedayî hatine û dê dîsa li wî vegezin. Lê gelo însanê çawa bikare ew îşqa ku Xweda ew pê afirandiye, bi rewşa xwe ya herî ewil a paqij bigihîne Xwedayî? Tesewif di vê astê da berê însên dide “îlmê hal”. Îlmê qal bi peyvan û herfane ku tê hînkirin; fanî ye û însan nikare bi îlmê qal ji îşqa Xweda fam bike; lê belê îlmê hal bi azmûneyan, bi pejn û hîsîyatan xwe dide der û çavkanîya wê dil e. Însan ancax bi îlmê hal dikare ji yekîtiya Xwedayî dûr nekeve û ew neynika ku Xweda di dilê wan da bibcî kiriye, bi wê neynikê rastîyê bibîne. Ku li gorî îlmê hal tevbigere yê bikare wê neynikê bi paqijî û zelalî xwedî bike. Mela ev feraset bi vê malikê li qelemê xistiye: “îşq û ‘ilmê but û latan bi serek ‘alî nabit / Qederek hali nebit beyhude feryad çi hez”⁵⁸ Bi xwerazîbûn û quretîyê însan nikare ji îlmê xweşîkiyê fam bike. Dîvê haya însên ji îlmê hal hebe; an na feryad û fixankirin bêçare û bêmane ye.

Encam

Dualîzma aqlî û îşqê ji Yewnana Antîk vir va hem ji alîyê felsefeyê va hem ji alîyê dînan va bûye babeta gengeşeyan. Felsefeyê bi giştî pêşanî daye aqlî û ji bo famkirina ji jîyanê aqlî xwedî erk pêname kiriye; lê belê felsefeyên dînî ên ku xwe sipartine mîstîsîzmê pêşanî dane îşqê. Di dualîzmê da tiştê herî esas şîûr e; li gorî vê esasê jî du tiştên ku li hev nayên reduktekirin du alîyên şîûrê pêk tînin. Dualîzm li ser dijberîyan ava dibe.

Melayê Cizîrî helbestvanê Edebîyata Klasîk a Kurdî ye û yek ji mezintîrîn helbestvanan tê qebûlîkirin. Di vê qebûlê da hem hostatîya wî ya hunermendî xwedî erk e hem jî têgihîştina wî a tesewifî. Mela mitesewifekî kemilî ye û ev marifet û zanîna wî di helbestên wî da xwe didin der. Di vê xebatê da hat mebestkirin ku di Dîwana Melayê Cizîrî da li ser dualîzma aqlî û îşqê bê sekinandin. Ji bo ku xebat bigihîje armanca xwe di derbarê dualîzmê; aqlî û îşqê û tesewifê da agahîyên bi giştî hatin dayîn ku Mela û felsefeya wî bê diyarkirin.

Li gorî felsefeya tesewifê a ku palpişt a felsefeya Melayî ye, divê însan bawerîya xwe bi wahdetu‘l-wicûdê bîne û li gorî wê, nefsa xwe ya fanî terbiye bike. Ku ev yek pêk bê dê mirovê bigihîje asta însanê kamil û dê di yekîtiya Xwedayî da bihele. Ew ê di jîyana fanî da bigihîje Xwedayî. Ev rê zehmet e, ev rê bi aqlê cuzî nayê meşandin; ev rê ancax bi aqlê kullî dikare bê meşîn ku di aqlê kullî da jî tiştê ku rê nîşanî însan dide îşq bixwe ye. Di encama vê xebatê da hat dîtî ku Melayê

56 Cezîrî, *Divan*, 162.

57 Cezîrî, *Divan*, 162.

58 Cezîrî, *Divan*, 116.

Cizîrî ışq bi her awayî ji aql pêşdetir dîtîye. Ger di famkirina jîyana fanî da be ger jî di famkirina ahagîya Xwedayî û jîyana axretê da be ışq wek rênîşandereke mutleq dîtîye.

Çavkanî

Akçınar, Seher, “Melayê Cizîrî Dîvan’ında Zülûf Sembolünün Tahlili”, *Mukaddime*, 8 (Özel Sayı 1), ö133-ö152, (2017)

Aristo, *Felsefeye Çağrı*, wergêr: Ali Irgat, İstanbul: Sosyal Yayınları, 2003.

Bilgin, Abdülcelil, “Kur’ân’a Divan Durmak Vahyin Renk ve Tonlarının Cizîrî’nin Şiirindeki Nicel Yansımalarına Dair Bir İnceleme”, *Mukaddime*, 8 (Özel Sayı 1), ö1-ö16, (2017).

Büyük, Celal, “Düalizm, Bilinç ve Tanrı”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 39, (2017).

Ciziri, Mela Ebdulselem, *Şerha Dîwana Melayê Cizîrî*, Amadekar: Tehsîn İbrahim Dostkî, wergêr: Jan Dost, Stenbol: Dara, 2018.

Ciziri, Molla Ahmed, *Divan Melayê Cizîrî*, wergêr: Osman Tunç, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2012.

Copleston, Frederick, *Felsefe Terimleri II*, Wergêr: Aziz Yordamlı, İstanbul: İdea Yayınları, 1986.

Çili, Abdülkerim, *İnsan-ı Kamil*, wergêr: Abdülaziz Medi Tecer, İstanbul: İz Yayınları 2002.

Doru, Nesim, “Berawirdkirina Dîwana Melayê Cizîrî û Dîwana Seyîd Qedrî Haşimî ji Alîyê Hizra Tesewûfî ve”, *Nûbihar Akademî*, 2/3, (2016).

Doru, Nesim, *Melayê Cizîrî Hakikat ve Mecaz Arasında Bir Sûfî’nin Portresi*, İstanbul: Nûbihar, 2016.

Doru, Nesim, *Melayê Cizîrî Felsefî ve Tasavvufî Görüşleri*, Stenbol: Nûbihar, 2016.

Erhat, Azra, *Mitoloji Sözlüğü*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2015.

Ertekin, Mehmet Zahir, “Agirê ‘İşqê di Perspektîfa Mela de”, *Mukaddime*, 8 (Özel Sayı 1), ö77-ö92, (2017).

Farabi, *Maan-ül Akl*, wergêr: Hilmi Ziya Ülken, İstanbul: Kanaat Yayınları, 2000.

İbn Arabî, *İlahi Aşk*, wergêr: Mahmut Kanık, İstanbul: İnsan Yayınları, 1988.

Kant, Immanuel, *Pratik Aklın Eleştirisi*, wergêr: İoanna Kuçurad, İstanbul: Türkiye Felsefe Kurumu, 1999.

Kızıl, Hayreddin, “Dualizm ve Antik Ari Kültürü”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13/1, (2011).

Kranz, Walther, *Antik Felsefe Metinler ve Açıklamalar*, wergêr: Suad Y. Baydur, İstanbul: Sosyal Yayınları, 1984.

Platon . *Devlet*, wergêr: Cenk Saraçoğlu- Veysel Atayman, İstanbul: Bordo-Siyah, 2010.

Platon, Şölen, wergêr: Cüneyt Çetinkaya, İstanbul: Bordo-Siyah, 2005.

Spinoza, Baruch, *Teolojik-Politik İnceleme* wergêr: C.B. Akal, Ankara: Dost Kitabevi, 2010.

Tek, Ayhan, *Melayê Cizîrî Jiyan û Tesîra Edebî Şerha Xezelên Bijartî*, Stenbol: Nûbihar, 2019.

<https://islamansiklopedisi.org.tr/sudur>.